

Major Gyöngyi

A gazdaság fraktál jellegű szervülésének lehetősége az élő univerzumban

A Föld lassan megszűnik természetes élőhely lenni, s ha netán sikerülne megint úrrá lenni a mostani gazdasági válságon is, vajon kellene-e nekünk az a Föld, amivé válna a további növekedés hatására? Van-e lehetőségünk továbbra is a növekedési elv bővületében elgondolni a jövőt, mint ahogy az elmúlt századokban erre megvolt a lehetőség? Vagy el kell engednünk ezt az oly egyszerű és barátságosnak tűnő elvet, és valami egészen más érték köré kellene építeni a következő generációk életterét? Egyáltalán van-e erőnk, van-e fantáziánk, van-e elegendő tudásunk egy másik olyannyira meghatározó elvet, értéket találni, mint amennyire meghatározó volt századokon át a növekedés?

Manapság éppen ekörül folyik a legtöbb és legintenzívebb vita, s éppen ezért jelentkeznek a közgazdaság tudományon belül olyan alternatívák, melyek a tisztán racionális hagyományokkal nehezen összeegyeztethetők, s a gazdaságon kívüli tudatformákból igyekeznek meríteni.

Az új fogalomkapcsolatok között nem könnyű eligazodni, annyi azonban bizonyos, hogy a kérdéseknek a megválaszolására mélyebbre kell ásni általában a kultúrában, magában az emberben, az emberi elmében, mint az egy szokásos közgazdasági elemzés keretei között lehetséges.

Kulcsszavak: növekedés, gazdaság, modell, fogalom, fraktál

1.A növekedés mindenhatósága (?)

Különös módon egyre jobban felhívja magára a figyelmet úgy a közgazdász szakmán belül, mint a társadalom irányába folyó kommunikációban egy belső ellentmondás. Az 1990-es évek elejétől a közgazdászok nagy része paradox módon még az ökológiai problémákra is a gazdasági növekedést kínálja gyógyírként.¹ „Most a gazdasági növekedés új korszákára van szükség. Olyan növekedésre, amely erőteljes, ugyanakkor társadalmilag és környezetileg egyaránt fenntartható ... anélkül elégíti ki a jelen szükségleteit, hogy veszélybe sodorná a jövő generációk képességét saját szükségleteik kielégítésére.”² Ugyanakkor mindenki által ismert tény, hogy egyrészt a gazdaság már jelenlegi méretével is folyamatos ökológiai veszélyforrás, másrészt legalább a II. világháború óta lényegében tanult (társadalmi) szükségleteket elégíti ki.³ Ennek az ellentmondásnak talán kissé durva, de legalább érzékletes megfogalmazása a

¹ Pataki - Takács-Sánta, 2004

² WCED, 1987

³ Már az is kérdésként vetődik fel, hogy valójában mi értendő a jelen generáció szükséglete alatt, hiszen Galbraith professzor szavaival a vállalatok már nem csupán behipnotizálják a tömegbe a látszólagos szükségleteket, hanem továbbmenve még azt is a létezés igazságaként injekciózzák a „fogyasztás-gépezetébe” – a fogyasztóba, hogy minél többet fogyasztja az adott terméket, annál jobbat és többet tesz a társadalomért. (Galbraith, 1976)

következőképpen hangzik: Ugyan minek kellene növekednie annak a gazdaságnak, amelyik egyébként is túlnyomó többségében szükségtelen dolgokat – Gombrich szavaival élve „blikkfangos vacakokat”⁴ – termel, ráadásul pusztán működésével is, de még inkább növekedésével alapvetően veszélyezteti saját életterületünket?

Kétségtelenül kihagyhatatlan tényező a világgazdaság hagyományos modelljéből a növekedés⁵, hiszen ebben a modellben stabilitás is csak növekedés mellett képzelhető el. Azonban ez az elv, és annak erőltetése egyre inkább hasonlít egy vezetőjét vesztett, elszabadult gőzmozdonyhoz, ami a megfelelően racionális irányítás hiányában öntörvényűvé válik⁶, és többé nem szolgálja az azt létrehozó akaratot, hanem kénytelen az akarat a megmaradt energiáit az elszabadult rendszer által okozható károk elleni védekezésre mozgósítani. – Vajon nem indokoltabb akkor a mozgonyt a forgalomból kivonni, amíg még nem késő?

„Véges lehetőségek mellett minden országnak csupán csak korlátozott környezeti tér áll rendelkezésére. A fejlődés, mint vég nélküli versenypálya ezért történelmileg elavult elképzelés”⁷

1.1 Növekedés: probléma és vízió

Súlyos és a kultúra mélyéig hatoló kérdések vetődnek itt fel.⁸ Először is tisztázni kellene, hogy ez a fékevesztett növekedésre ítélt gazdasági modellnek van-e célja, és vajon tényleg

⁴ „Az egyensúlyi állapot ilyenén felborulásának fő oka az a vágy, hogy többet tegyünk annál, mint ami szükséges, s eközben szem elől tévesztjük az igazi célt. Még a technika számára sem ismeretlen az a veszély, amely a nagyobb és a jobb utáni hajszában rejlik, és ami trükkös szerkentyűkhöz vezet, olyan blikkfangos vacakokhoz, amelyekből több a kár, mint a haszon. A művészetben viszont azt figyelhetjük meg, miként alacsonyodik le a mester virtuózzá aki csak ügyességét akarja fitogtatni anélkül, hogy tekintettel lenne a valódi célra.” (Gombrich, 1987)... Külön figyelmet érdemel, hogy Ernst H. Gombrich „A haladás eszméi és hatásuk a művészetre” címmel a Cooper Union Művészeti és Építészeti Főiskoláján tartott előadásában már 1971-ben arról a paradoxonról beszélt – igaz a művészetek vonatkozásában -, hogy „annál haladóbbnak tűnik a műkritikus, minél inkább tagadja, hogy a művészetben van haladás. A haladás fogalmát a jelenlegi művészettörténetírásban is legszívesebben elkerülik. Túl vagyunk rajta, csakúgy, mint a hanyatlásén.” (Gombrich, 1987)

A fejlődés korának hanyatlása pedig lassan beszivárog a közgazdasági értelmezésekbe is. „A fejlődés tehát a nyolcvanas évektől új jelentéstartalommal gazdagodott, de a fogalom ezzel együtt inflálódni kezdett. A fejlődés hamarosan mindent is jelentett meg semmit... A fejlődés az elmúlt ötven évben sokkal több volt, mint társadalmi-gazdasági törekvés; a valóság értelmezését szolgáló modell volt, társadalmak lelki békéjét biztosító mítosz, szenvedélyeket felkavaró képzelgés.” (Sachs, 2011)

⁵ A közgazdászok figyelme csakis valaminek (profit, jövedelem, jelenérték, stb) a maximalizálására irányul(hat).

⁶ Főként abban a vonatkozásban, hogy a gazdasági növekedést és a fejlődést rokonértelmű tartalomként kezeli.

⁷ Sachs, 2011

annyira kizárólagos-e, ami miatt senkinek eszébe sem jut valamilyen gyökeresen más rendszerben gondolkodni?

Mielőtt azonban ellenállhatatlan késztetést érzünk válaszaink érvényességének tudatos ellenőrzésére, megkerülhetetlen szembesülnünk azzal, hogy gondolataink mindig közvetlenül a létkonceptiónk által inspiráltak és meghatározottak. Érdekes itt hivatkoznunk a Wuppertal Institute for Climate kutatójának, Wolfgang Sachsnak a szavaira hivatkozni: „*Mint oly gyakran, a probléma meghatározásából egyenesen következik a megoldás.*”⁹

Új gazdasági modell többnyire azért jelenik meg, mert létszituációnkban szembe kerülünk egy problémával, amit meg kell, vagy meg szeretnénk oldani. A megoldáshoz kutatni kell, a kutatáshoz megoldási vízióval kell rendelkezünk. Ilyen módon, a modell két tényező függvényeként fog létrejönni, ezek pedig a **probléma** és a **vízió**. Ebből a feltételből pedig mindjárt érthető a modellezés determinisztikussága¹⁰, hiszen a megoldandó probléma mindenkor a korábbi aktivitás következménye, ilyen módon eleve az aktivitás jellegébe, irányába ágyazott, továbbá, éppen ez az aktivitási jelleget magán hordozó probléma generálja a víziót, egyrészt határozott irányt szabva neki, másrészt maga a vízió hol máshol jöhetne létre, mint az egyébként ugyanazon aktivitási irány által jellemezhető gondolati térben: a létkonceptióban,¹¹ „episztemikus függőségben”.¹²

⁸ Talán a 20. sz. elején a fizikusok érezhettek valami hasonlót, amikor a kialakult gondolati rendszerük alapjait rengette meg egy teljesen új élmény, amelyről Heisenberg így írt: „csak akkor érthetjük meg a szenvedélyes reakciókat, amelyeket a modern fizika legújabb fejlődése váltott ki, ha világosan látjuk, hogy itt a fizika alapjaiban rendült meg. Olyan érzés volt ez, mintha a tudományt elválták volna gyökereitől.” (Heisenberg, 1963)

⁹ „Ha az alacsony jövedelmet tekintjük a legfontosabb problémának, akkor a megoldást csakis a jövedelem növelése jelentheti. Így a déli országok minden változás iránti igényét a gazdasági fejlődés iránti igénynek értelmezték, elutasítva minden lehetséges alternatív értelmezést, például, hogy a probléma lehet akár az elnyomás és függőség is, annak megoldása pedig a felszabadulás és az önállóság. Nem merült fel az a gondolat sem, hogy egyes kultúrák elsősorban nem gazdasági jellegű eszményeket követnek, legyen az a törzs egysége, vagy a vallásos rítusok megtartása.” (Sachs, 2011)

¹⁰ Ezen a ponton szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy bármely működésben sikeresen visszaigazolt modell is csak a valóságnak egy ismeretlen jelentőségű részletéről hordoz ismeretet. Sir John Hicks szavai utalva „mivel a közgazdaságtan a jelenségek szűk körével foglalkozik, a közgazdászok folyamatosan a határaiba ütköznek.” (Hicks, J.1979)

¹¹ Az ember létkonceptiója megszabja minden tevékenységének – így teljes teremtési aktivitásának is – az irányát. Ettől az iránytól lényegében semmilyen emberi megnyilvánulás nem térhet el, mert ami eltér, az abnormálisnak nyilvánítatik, és ezzel az iránnyal az elme öntudatlanul ugyan, de a valóság egyetlen szűk szejetére szorítja be magát, holott valóság nem csupán ebben az irányban, hanem végtelen sok irányban és „pályán” – koncepcióban - értelmezhető és realizálható. Egy konkrét szemlélet azonban azon túl, hogy az értelmezést támogatja, más koncepciókban való értelmezést pedig éppen hogy kizár -, legalább is mindaddig, amíg nincs teljes tudatos ellenőrzés alatt, maga a koncepcióban való gondolkodás ténye.

¹² Vö.: Epistemic dependence (Hardwig, 1985)

Mivel minden koncepció evidenciákkal határolt, az evidenciák pedig éppen azért evidenciák, mert végletesen rögzültek egy társadalmi tudatban¹³, rendkívül nagy intellektuális erőfeszítést jelent az evidenciáktól függetlenített gondolkodás, Einsteint parafrázálva egy problémát sem lehet ugyanazzal a gondolkodással megoldani, mint amely a problémát előidézte.

Lényegi változás tehát mindig csak és kizárólag modellváltásból – a cselekvési irány megváltozásából¹⁴ következhet, illetőleg valós, a létkonceptióig hatoló értékrendi változás valahányszor modellváltást idéz elő. Kénytelenek leszünk hát belátni, hogy „*nem vagyunk egy ellenállhatatlan fejlődés tehetetlen marionettbábjai, s egyáltalán nem szükségszerű, hogy valamit egyszerűen csak azért tegyünk meg, mert adottak rá a lehetőségek. Ott, ahol ezek a lehetőségek a saját magunk által tételezett értékekkel kerülnek összeütközésbe, arra van szükség, hogy képesek legyünk nyugodtan „nem”-et is mondani.*”¹⁵

2. Válaszadási kihívások és új létkonceptió

Mindenek előtt ki kell mondanunk, hogy ma éppen egy ilyen, az evidenciák „igen”-jeit öntudatlanul is abszolutizáló válaszadási korszakban élünk.¹⁶ Létkonceptiónk minden ismert értéke rögzített és mozdíthatatlannak látszik, miközben éppen ezen érték mentén haladva folyamatosan válságközeli állapotokat élünk meg: mi is és létkonceptiónk is¹⁷

¹³ "A dolog lényege az, hogy a társadalom nem eltorzítja a világra vonatkozó tudásunkat, nem áll közénk és a valóság közé. A társadalom képessé tesz bennünket: általa, nem pedig ellenére látjuk a világot. A társadalom és a kultúra szemüvegként hat: rajta keresztül kollektíve látjuk és ragadjuk meg a világot, nélküle semmit vagy majdnem semmit nem látnánk." (Bloor-Edge 2000.)

¹⁴ Egyensúly- realizáció irányultság a növekedés kizárólagosságára való orientáció helyett.

¹⁵ Gombrich, 1987

¹⁶ A „hanyatlás” - egy kultúra önmagára záródása - mindenkor evidenciái mentén, öntudatlan önabszolutizálásban realizálódik, ami nem szükségszerűen kényszer hatása, hanem éppen a kultúra fogalomalkotási és fogalomhasználati kontrolljának hiányában felléphető spontán következmény. Különösen súlyossá válhat a helyzet, ha egy „létezési modell” kizárólag saját teremtési folyamatára irányul, s az önmagából kitermelt valóság kizárólagosként értelmezésével, elfedi önmaga elől az önmagából való kilépés – megújulás – lehetőségét, másrészt azt a pontot is, ahol önkényes ízlése szerint zárja el a kilépés lehetőségeit. Esetünkben a növekedésközpontú gazdasági modell - s annak a teljes fogalomkészlete – bizonyul meghaladottnak, s valójában egyre inkább a létezés általános értelemben vehető gátjának is.

¹⁷ Érdemes itt utalnunk az „elme ökológiájával” foglalkozó rendszerkutató Gregory Bateson szavaira: „Tudatosságunk célfogalmak köré szerveződik. Rövid távú eszköz, ami képessé tesz arra, hogy gyorsan hozzájussunk ahhoz, amit akarunk. Nem arra szolgál, hogy az élet szempontjából maximális bölcsességgel járjunk el, hanem, hogy a legrövidebb logikai vagy oksági úton jussunk hozzá, amit éppen akarunk, legyen az egy ebéd, egy Beethoven-szonáta vagy mindenek felett: hatalom és pénz. ... Ma az öntudat céljait egyre

Felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a természetben általában a korlátlan növekedés életképtelenséghez vezet – tehát önmegszüntető jellege miatt nincs is jelen –, és az emberi természet egyébként szintén olyan belső tudást hordoz, ami miatt hiányzik belőle a spontán készlet a korlátlanságra, akkor mégis honnan került elő és mitől válhatott ennyire kizárólagossá az emberi kultúra egy szegmensében – a gazdaságban – ez az elv? Ráadásul „egyre inkább szembesülni kényszerülünk azzal is, hogy a fenntarthatóság eszméje is aligha más, mint a növekedés paradigmáján belül egy kényszer következtében jelentkező „anomália”. Egy olyan anomália, amely hirtelen támadt ésszerűségi elvekre hivatkozva, ideiglenesen divattá tesz olyan értékeket, melyek nem tartozéka a létkoncepciónak - s akár olyan mintázatok is lehetnek, amik eredeti tartalmukat nélkülözve, tisztán formállogikai alapon figyelembe vehetőnek tűnnek a növekedés ellehetetlenülésének megakadályozására irányuló stratégiáknak.”¹⁸ Lényegében azonban mindez továbbra is éppenhogy a növekedés – profitmaximalizáció – elvét szolgálja.¹⁹ Lényegi változás csak és kizárólag új gazdasági koncepcióból következhetne, illetőleg csak valós, a létkoncepcióig hatoló értékrendi változás idézheti elő a gazdaságot mozgató elvrendszer átértelmezését.²⁰ Egy ilyen átértelmezéshez azonban a viszonyítási pontokat a mai konvencionális gondolati tereken kívül kell keresni.

Ez pedig azt is jelenti, hogy a természettől társtalan egyedek mesterkéltséggel és öncélú társadalmi rendbe szervező létkoncepciójának - amennyiben a mindenkori élet és nem csupán a profit és versenyképesség fenntartását kívánja biztosítani -, a szerves világrendbe beágyazni tudó létezési modellbe kellene újrafogalmaznia önmagát.²¹

hatékonyabb gépezet szolgálja, s így hatalmában áll, hogy felborítsa az egész rendszer, a test, a társadalom vagy a bennünket környező élővilág egyensúlyát.” (Bateson, 1973)

¹⁸ Major, 2012

¹⁹ A vállalatok a globális hatások intenzitásától függően kénytelenek egyre tágabb rendszerben értelmezni saját érdekességüket, s az önérdek mentén kiéleződő globális verseny kényszeríti ki a globalizációban egyre inkább felhíguló és kiüresedő versenyképesség fogalmának újraértelmezésekor a társadalomorientáltság eszméjét /illúzióját. A fenntarthatóság nem létkoncepció, sokkal inkább érdekérvényesítési funkció; elvrendszer, amellyel az eltömegesített társadalom mozgásba hozható.

²⁰ A ma már a reklámokból is belénksúlykolt, mert megérdemlem” helyett, a felelős vagyok koncepcióra gondolnánk elsősorban.

²¹ Utalni szeretnénk itt ezen a ponton az 1700-as évek elején Mandeville és Shaftesbury között folyó vitára; Mandeville megfogalmazásában a „Két rendszer nem lehet ellentétesebb, mint ölordságáé és az enyém.” (Mandeville, 1969) A mandevilli önközpontú filozófiát mára már a létkoncepció teljes egészében evidenciaként kezeli, noha kizárólagossá válása nem valamiféle magasabbrendűségből, nem is a világ működésének általánosabb és mélyebb megértéséből, csupán az „önérdek” nyílt felvállalásából és alkalmazásából fakad. Az önérdek azonban semmilyen értelemben, legkevésbé a világ működését modellező kifinomult absztrakciók szellemi szintjén nem tűnik üdvöztető eszköznek. S ha elszabadul, éppenséggel és törvényszerűen indukál öndetermináló folyamatokat, s éppen olyanokat, mint amit magunk körül szétnézve a gazdaságban éppen láthatunk. S még akkor is így van ez, ha történnek kísérletek a nyilvánvaló elfajulások megszüntetésére. Történnek kísérletek a gazdaság látható problémáinak, a gazdasági válságnak a megszüntetésére. Ezek a kísérletek kétségbeesésükben főként az erkölcsöz, mint közvetítő tudatformához fordulnak segítségért, vagy

“Amilyen értékűek, Philoklész, lesznek e társaid, olyannak találtatik majd a te értéked is. Amint itt üresség vagy gazdagság mutatkozik, akképp lesz ez majd a te élvezettedben is. Figyelmezz hát, hogy hol van a gazdagság és hol az üresség. Figyeld, mely tárgyban lakozik a legfőbb kiválóság, a szépség hol uralkodik, hol teljes, tökéletes, abszolút: hol töredékes, tökéletlen, hiányos. Vedd szemügyre ezen földi szépségeket, és bármit, mi kiválóság gyanánt jelentkezik és vonzani képes. Tekintsd azt, ami vagy, valóban derekas, szép és jó vagy, amint ennek tartanak.”²²

2.1.A szerves létkoncepció

Az erőforrások használata, illetve az erőforrások használati lehetőségének biztosítása központi problematikája egy létkoncepciónak. Felmerül hát a kérdés, hogy létezhet-e olyan gazdasági rend, amely nem a szerzésre, hanem az egyensúlyra irányul. Kérdés, hogy élhető lehet-e egy olyan társadalmi (gazdasági) rend, amely alapvetően a természetben megfigyelhető egyensúlyi rendet tükrözi; a teljesség mindenben megnyilvánuló szakrális jelenlétét közvetíti, ebből adódóan pedig a **személy** természethez való viszonyát a tisztelet hatja át. Van-e valós létjogosultsága egy olyan létkoncepciónak, amely nem a teremtő rombolásban érdekelt, hanem magában a teremtésben; nem a fizikai expanzióban, hanem a kvalitatív fejlődésben?

A válaszkérésben megkerülhetetlenné válik az embernek és környezetének²³ a viszonya; az, hogy hogyan értelmezendő az, amikor az ember munkája nyomán, vagy egyszerű beavatkozással valamit a maga számára elvesz. Vajon képes-e a természeti erők érte meghozott áldozataként elfogadni azt és egyben viszont-áldozat vállalására is el tud-e köteleződni? A lényegi kérdés tehát az, hogy valamennyi beavatkozást a természet folyamataiba a legkisebb strukturális szinten is jelenlévő teljesség tisztelete át tudja-e hatni,

legújabb az erkölcs mentén a vallásokoz is (lásd: buddhista közgazdaságtan), azokban keresve a menedéket. Azonban könnyen megjósolható módon, ezek a kísérletek az esetleges rövid életű sikereken túl mind halálra vannak ítélve. Mégpedig azért, mert forduljanak a vallások vagy az erkölcs felé akár a legnagyobb jóindulattal, azonban ezek egyike sem rendelkezik semmi olyan tartalommal, ami a jelenlegi önközpontú rendszerből kivezethetne, hisz maguk is ennek - az egyre jobban mindent elnyelő életelvnek, a növekedésnek és az önközpontú fejlődésnek a termékei. Márpedig ez az elv, körbeérve és benépesítve a Földet, hitelre épített túlkínálati piacával benyomulva az utolsó szegletekbe is, végérvényesen kezd magára záródni.

²² Shaftesbury, 1977

²³ Vajon a létkoncepció a környezetet az élet „helyének” vagy az élet megnyilvánulásának tekinti-e? (Erről bővebben: Lányi András: Előszó. In: Természet és szabadság. (Szerk: Lányi). Osiris Kiadó, Budapest, 2000 7-21.)

aminek eredményeként az emberi munka a természeti erőforrásokat úgy konvertálhatja fogyasztható javakká, hogy közben az egész folyamat rítussá válva vissza tudhat simulni a természeti rendbe.

A munka és az ember szerves összetartozása törvényszerűen szűnt meg a növekedésre fókuszáló gazdasági modellben, részben az ember tárgyiasulása miatt, – mivel saját tárgyi környezete termékévé válva „fogyasztóra” degradálódott–, részben az öncélú növekedés gazdasági modellje miatt, ami sem szakralitást, de még morált sem²⁴ tűr meg a hatalmi újrafelosztási stratégiáit befolyásoló tényezők között.

Ilyenformán viszont természetessé válik az eszköznek tekintett természeti erőforrások határok nem ismerő túlterhelése, aminek csak a teljes felélés szab gátat. Amennyiben egyáltalán olyan törekvések, elméletek jelentkeznek, melyek a teljes felélés elkerülését célozzák, az csak a felélés közvetlen közelében képzelhető el, mikor a katasztrófa realitása már kézzelfogható. Mivel a mai gazdasági modell lényege a növekedés, ettől a természetétől csak az térítheti el, ha valamely dimenziója mentén tovább növekednie lehetetlen.

Ez a tanulmány nem vállalkozhik másra, mint gondolatébresztésre, ezért itt a működtető elveknek csak rövid vázlata következhet.

2.2. A megállapodott gazdaság felé²⁵

A fraktál a természetben leggyakrabban előforduló szerveződési forma.²⁶ Matematikai értelemben a fraktál önhasonló rendszerek hierarchikus topográfiáját jelenti. Ennek értelmében azonos elven szerveződő rendszerek szerveződnek ugyanazon szerveződési elv szerint magasabb rendű rendszerré ... elvileg határtalan mélységben. A fraktálra ugyanakkor jellemző, hogy a nagyobb egységbe szerveződő alrendszerek lényegében olyan önálló működést folytatnak, ami eredményében támogatja a magasabb rendű szerveződést is.²⁷

²⁴ Lényegében az új – alternatív - gazdasági modellekben tényezőként szerepeltetett morál – modellestől és erkölcsöstől – sem egyéb, mint a növekvő profitot szolgáló díszlet.

²⁵ Herman Daly kifejezése: Steady-State Economy. (Daly, 2012)

²⁶ Hangsúlyozni kívánjuk, hogy anyagi értelemben a struktúrák alulról fölépíttessége létezik, de ez csak térbeli és nem az idő linearitásában való elrendeződés, és mindegyik szint egyben maga a teljesség. (Fejlődés vs. Fraktál?) A magasabb strukturálódási szint bonyolultabb, kifinomultabb kölcsönhatási mozgásokban való részvételt tesz lehetővé, de bármely strukturális szint hiányában nem létezne a teljesség. Nem a strukturálódási szintek hierarchiája, hanem jelenlétisége hordozza a lényegiséget. A strukturális hierarchiában megjelenik a mozgásformák hierarchiája is, de a legmagasabb rendű mozgásforma megvalósulása is csak az, ami a potencialitás teljességében, az időn kívül, minden részben, minden alacsonyabb rendű struktúrában létezik.

²⁷

1.A fraktál legkisebb egységei a racionálisan támogatható maximális önellátásra törekedhetnek. Ez új típusú felelősséget és identitást eredményez.

A fraktál-típusú gazdasági modellnek²⁸ a lényege a beágyazottság,²⁹ ami az önhasnolóságra képes tudatot és identitást igényel. Pierre Lévy szavait idézve: „Meg kell tanulnunk a Föld felé irányítani identitásainkat, érzelmeinket, életerőinket, megtalálni a kozmosszal való kapcsolatot... A Földért és a Föld által is születünk, születésünkkel kozmikus létet avatunk fel.”

Felelőssége eleve csak a nem önmagába feledkezett embernek lehet, amennyiben szeretet által megéli a rajta kívül lévő teljes világ vele egyidejű valóságba törekvő drámájában a közösséget, a teljes egylényegűséget, részvétet és áldozatot. S e teljességet nem sajátítja ki öncélból, hanem végtelen örömmel ő adja oda magát neki.

2.3. Utószó helyett

Egy világ élete addig tart, amíg az ősök hite az utódokban el nem hal. Csak az ősök hitén megújulni képes – az életet éltető - világ menekül meg az önabszolutizálás csapdájából. Azonosulni az ősök teremtő akaratával, a tudathatáron egyensúlyozva, a tudathatáron tágítva, a személyes élet feláldozásáig elmenni a világ folyamatos megújításáért – ez maga az élet.

2.A fraktál legkisebb egységeit elsődlegesen topográfiai szempontok alapján, másodlagosan a nagyobb egység racionális önellátási maximalizálásának elve szerint lehet nagyobb egységekbe szervezni. (Ez biztosítja az anyagmozgatási igények ill. a kereskedelem optimalizálását.)

3.Az értékarányok megállapításánál a termék létrehozására fordított munkán túl figyelembe vehető a társadalmi hasznosságot és az ökológiai kockázatot is.

4.Minden termelési folyamatban tudatosulhat a termelés konkrét célja, mely csakis az életnek lehet alárendelve, hogy semmiképpen se fordulhasson elő az alárendelődés olyan megfordítása, melyben az élet rendelődik alá a termelésnek. Versenyképesség helyett tehát Életképesség.

5.Az önközpontú, atomisztikus és a horizontális háló típusú gazdasági modelltől eltérően, fraktál-típusú szerveződés nem csupán és nem elsősorban az anyagi termelés optimalizálását szolgálja, hanem rendkívüli hatékonysággal támogatja az információáramlást, ami egyrészt minden tagjának szellemi állapotát a legmagasabban tarthatja – beleértve ebbe az oktatás optimális leszervezését is –, másrészt a tudati tisztántartási folyamatban nagy eséllyel képessé válhat annak a tárgykörnek a konkrét meghatározására, ami az adott társadalom valós szükségleteit jelenti, s ennek visszacsatolásával a termelésre kizárhatná a rendelkezésre álló erőforrások pazarlását.

Ezek az elvek tehát egy olyan modellt eredményezhetnek, amelyen belül a hatalmi centrumok által szervezett gazdaságok a lehetőségeik szerinti önállóságra, ennek megfelelően pedig maximális önellátásra fognak törekedni, de a fraktál jellegű kapcsolódáson belül módjuk lesz a földrajzi, természeti és emberi erőforrások különbségéből adódó specializálódások eredményeinek optimális össztársadalmi hasznosítására.

²⁸ A modell olyan lényegi változások lehetőségét tartalmazza, ami indoka lehet az elmélyült továbbgondolásnak, és a részletesebb kidolgozásnak. A továbbiakban pedig javasolható a modell működésének számítógépes szimulációja, aminek eredményei a modellre pozitívan visszacsatolva felgyorsíthatják a működőképes rendszer megtervezésének folyamatát. Mindemellett azonban hangsúlyozandó, hogy a modell újszerűsége egy új létkoncepcióban gyökerezik. A lelkiismeret felkapcsolása ugyanis nem lehetséges egy tőlünk tágabb világba való beágyazottság tudata nélkül. Az átépített és korszerűsített biológiai gépként funkcionáló ember saját tárgyiasult szemléletének áldozataként soha nem fog visszatalálni eredeti önmagához. Mert géppé vizionált önmagának többé nincs létkoncepciója. Koncepciója csak az embernek van. A gép rendelkezzen bár az emberi értelmet minden tekintetben túlszárnyaló mesterséges intelligenciával, önmegvalósítási létkoncepcióra soha szert nem tehet. Ez a gép üressége.

²⁹ Valójában nem másról beszélünk, mint a „Részben az egész és egészben a rész” koncepciónak az felelevenítéséről.

A felelősségünk pedig túlmutat a jelenvalóságon, a téren és az időn.

Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit száz ezer ős szemlélget velem.

(József Attila)

Az emberi természet egyelőre belső, megöröklött, nem is feltétlen artikulálódott tudást hordoz a természet általános egyensúlyi törvényéről, és ez a csömör – telítettség - állapotában realizálódik. Röviden és némileg filozofikusabban ezt úgy fejezhetjük ki, hogy az ember számára semmilyen anyagi értelmű növekedés önmagában véve nem érték. És soha nem az. Az érték sokkal inkább az egyensúly, mint a nagyság. Ugyanis az életképesség nem a nagysághoz, hanem az egyensúlyhoz kötődik.

A saját realizációs feltételeit nem megszüntető új létkonceptió alapmotívuma nem lehet más, mint a valóság olyan, a jelenleginél lényegesen különböző modellezése, mely akár kivezetve a jelenlegi, működési határaihoz ért koncepcióból, de mindenképpen az élet fenntarthatóságához vezet. Elsőként ezért érdemes leszámolni a történelmileg ránk hagyományozott realizációs modell olyan belső, strukturális adottságaiból következő szemléleti elemekkel, melyek evidenciái nem engedik látni önnön modellünk végességét, még kevésbé engednek látni más modelleket, következésképpen bezárnak bennünket abba a lehetőségrendszerbe, amelyben a válságjelenségek mentén tetten érhetően a teljes csőd és a teljes összeomlás felé mozzog.

IRODALOM

Bateson, Gregory: *Steps to an Ecology of Mind*. Granada Publishing Ltd, London 1973 409. old

Bloor David – Edge David: *Knowing Reality through Society*. *Social Studies of Science*. 2000 30(1) 158-160

Daly, Herman, E.: *Egy megállapodott gazdaság felé*. *Kovász*. 2012 16 (1-4) 55-72

Galbraith, John Kenneth: *The Affluent Society*. Houghton Mifflin, Boston. 1976 149.

Gombrich, Ernst, H.: *Művészet és fejlődés*. Corvina, Budapest, 1987. 8, 22.old.

Hardwig, John: *Epistemic Dependence*. *The Journal of Philosophy*. 1985. 82(7) 335-349. old

Heisenberg, Werner: *Physics and Philosophy. The Revolution in Modern Science*. Allen& Unwin, London 1963 145.

Hicks, John.: *Causality in Economics*. Basic, New York, 1979. 13.old

Lévy, Pierre.: Mi az antropológiai tér? 9. old
<http://www.antroport.hu/lapozo/forditasok/forditaspdf/ANTRTEER.pdf>
(Letöltve: 2014. 2. 22.)

Major Gyöngyi: Marketing és fenntarthatóság – Összhang avagy kizárólagosság?
Gazdaságetika. 2012 /4
<http://gazdasagetika.hu/tartalom-folyoirat/85-gazdasagetika-20124-szam.html>
(Letöltve: 2014. 2.22.)

Mandeville, Bernard: *A méhek meséje*. Magyar Helikon, Budapest, 1969 192. old

Pataki György - Takács-Sánta András: Bevezetés. In: *Természet és Gazdaság*. (Szerk.: Pataki, Gy.- Takács-Sánta, A). Typotex Kiadó, Budapest, 2004. 7-26 old.

Sachs, Wolfgang.: Fejlődés: egy eszme tündöklése és bukása. In: *Globalizáció és fejlődés*. (Szerk: Scheiring, G- Boda, Zs.). Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2011. 53-80

Shaftesbury, Anthony A. C.: A moralisták. Filozófiai rapszódia. In: *Brit moralisták a XVIII. Században*. (Szerk: Márkus, Gy.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1977 221. old

WCED (World Commission on Environment and Development): Our Common Future (The Brundtland Report). Oxford University Press, Oxford, 1987. 8. Old.

MEGJELENT: 2013

4. Báthory - Brassai konferencia kötet.

Szerk: Ozsváth Judit, Rajnai Zoltán, Tuzson Tibor.

Budapest: Óbudai Egyetem, pp. 133-141.